

Отримано: 12 серпня 2019 року

Прорецензовано: 16 вересня 2019 року

Прийнято до друку: 23 вересня 2019 року

e-mail: myhalets.oksana@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2019-7(75)-23-26

Мигалець О. І. Особливості переносних значень дієслів на позначення *конфліктних дій* в сучасній українській мові. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог: Вид-во НаУОА, 2019. Вип. 7(75), жовтень. С. 23–26.

УДК 811.161.2'367.615:316.48

Мигалець Оксана Іванівна,кандидат філологічних наук, викладач кафедри англійської філології,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»**ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕНОСНИХ ЗНАЧЕНЬ ДІЄСЛІВ НА ПОЗНАЧЕННЯ КОНФЛІКТНИХ ДІЙ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

У статті розглянуто лексико-семантичні особливості мовних одиниць на позначення *конфліктних дій*, їхніх переносних значень на матеріалі сучасної української мови. Дослідження проводиться за допомогою методики формалізованого аналізу лексичної семантики, яка дає змогу провести класифікацію дієслів, виявити їхні спільні та відмінні риси, а також кількісні та якісні характеристики в сучасній українській мові. В результаті проведеного аналізу виявлено понятійні сфери джерел *конфліктних дій*, такі як боротьба за владу та високе становище в суспільстві, протест, незгода з ким-, чим-небудь, ворожість, помста, хитрість та лукавство, які призводять до мук, душевних страждань, ненависті, і лише компроміс та співпраця можуть привести до врегулювання відносин.

Ключові слова: *конфлікт, мовні одиниці, формалізований аналіз, лексична семантика, спільні й відмінні риси, якісні та кількісні характеристики.*

Oksana Myhalets,Candidate of Philological Sciences, Lecturer of the Department of English Philology,
The State Institution of Higher Education "Uzhhorod National University"**PECULIARITIES OF THE VERBS' FIGURATIVE MEANINGS DENOTING CONFLICT ACTIONS
IN MODERN UKRAINIAN**

The present paper deals with the lexico-semantic peculiarities of the language units denoting conflict actions, their figurative meanings on the material of modern Ukrainian. The study has been carried out with the help of the formalized lexical semantics analysis which gives the possibility to classify the verbs, disclose their both common and distinctive features as well as quantitative and qualitative characteristics in the language under study. The study has revealed the conceptual spheres of conflict actions' sources such as struggle for power and high position in the society, the protest, disagreement with someone or something, hostility, revenge, cunning and craftiness that lead to the torment, mental suffering, hatred, and only compromise and cooperation can lead to the relations settlement.

While comparing the figurative meanings of the verbs denoting conflict actions in modern Ukrainian, it has been proved that antagonistic, positional and emotional conflicts prevail over others. Furthermore, in this paper due to the figurative meanings of the verbs in Ukrainian the types of conflict actions with different degrees of tensivity have been distinguished. The latter, of course, do not cover the whole range of conflict actions, but give a relatively complete picture of the specifics of the verbs' occurrence, course and solution.

Key words: *conflict, language units, formalized analysis, lexical semantics, common and distinctive features, qualitative and quantitative characteristics.*

Постановка наукової проблеми. Сучасні лінгвістичні студії все більше спрямовують свою увагу на вивчення одиниць лексико-семантичного рівня, оскільки «саме в лексиці приховані фундаментальні риси мовної структури, які зумовлюють наявність багатьох специфічних ознак на інших рівнях мови» [2, с. 88], а «внутрішня форма лексем розкриває причину взаємозв'язку слова з думкою» [4, с. 16]. Проблема дослідження семантики лексичних одиниць присвячено праці вітчизняних та зарубіжних науковців (Ф. С. Бацевич, І. О. Голубовська, В. В. Жайворонок, М. П. Кочерган, А. А. Лучик, О. О. Селіванова, О. О. Тараненко, О. В. Тищенко, А. А. Уфімцева, М. П. Фабіан, А. Cruse, A. Wierzbicka, N. Riemer та ін.). Водночас займаються також і спірними питаннями семантики та семантичними відносинами між мовними одиницями [1; 7; 8]. Поряд з традиційною лексичною семантикою, основа якої полягає у вивченні слів або певних груп слів у процесі їхнього історичного розвитку та функціонування, досить активно розвиваються її інші напрями: комунікативна, концептуальна, психолінгвістична, інтерпретуюча, структурна семантика тощо.

Однак, незважаючи на досить велику кількість досліджень з цієї проблематики, на сьогодні питання семантичних особливостей переносних значень дієслів на позначення *конфліктних дій* ще не стояло на порядку денному.

Актуальність дослідження визначається важливістю вивчення лексичного рівня мови, оскільки як соціальне явище, мова перебуває в безперервному русі та розвитку.

Метою статті є вивчення особливостей вживання переносних значень мовних одиниць на позначення *конфліктних дій* в сучасній українській мові. Поставлена мета передбачає розв'язання наступних **завдань**: 1) виявити семантичні особливості переносних значень дієслів на позначення *конфліктних дій* в досліджуваній мові; 2) дослідити спільні й відмінні риси лексичних одиниць, розкрити їхні якісні та кількісні характеристики; 3) виявити понятійні сфери джерел *конфліктних дій*.

Наукова новизна полягає в тому, що в роботі вперше проведено семантичний аналіз переносних значень дієслів, що характеризують *конфліктні дії*, виявлено їхні спільні та відмінні властивості, проведено класифікацію досліджуваних лексичних одиниць.

База даних, методи та методологія проведення дослідження. Матеріалом дослідження є дієслова на позначення *конфліктних дій* в українській мові, зібрані шляхом суцільного аналізу Словника української мови в 11-ти томах. Для проведення всебічного комплексного аналізу лексико-семантичних особливостей дієслів на позначення *конфліктних дій* в су-

часній українській мові, застосовано методику формалізованого аналізу лексичної семантики, яка базується на органічному поєднанні лінгвістичних методів зі структурно-математичними (детальніше про методику роботи див. [3; 5]).

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення лексичного складу мови завжди було і залишається у центрі уваги дослідників, позаяк з усіх рівнів мовної структури лексико-семантичний найтісніше пов'язаний з позовною дійсністю. Водночас лексичні одиниці є найбільш сприятливими, змінними й динамічними підсистемами мови, які безпосередньо реагують на зміни в житті людини та суспільства. Переносні значення, в свою чергу, збагачують семантичне наповнення мовних одиниць та відображають представлення індивіда щодо різноманітних явищ реальної дійсності за допомогою непрямого значення.

Специфіку вербалізації *конфліктних дій* в досліджуваній мові розкриваємо шляхом виявлення семантичних особливостей дієслів, за допомогою суцільного аналізу тлумачного словника української мови. Таким чином, об'єднуючою властивістю дієслів на позначення *конфліктних дій* в досліджуваній мові є наявність переносних значень. Отриманий лексичний склад поділяємо на групи, що дає можливість виявити їхні спільні та відмінні риси й розкрити їхні якісні та кількісні характеристики.

У досліджуваній групі лексики наявні 53 мовні одиниці, що мають переносні значення. Семантично їх можна поділити на:

1. **«Позиційні конфлікти»**, до яких відносимо мовні одиниці *воювати, заворошитися, найжачуватися, парувати, побитися, протестувати, розходитися*. Цей тип конфліктів виникає внаслідок боротьби за лідерство, незадоволення потреб у визнанні значимості свого «Я». Людина, прагнучи показати свої лідерські якості та вагомість, усілякими методами намагається добитися успіху, досягти своєї мети, виражаючи при цьому незадоволення, незгоду, протест проти когось, чого-небудь, не піддаючись кому-, чому-небудь, тим самим показуючи свою тверду та непохитну позицію, ідею, погляд (*почати виявляти невдоволення кимсь, чимсь, протест проти когось, чого-небудь; бути сповненим рішучої незгоди з ким-, чим-небудь; виражати незадоволення, обурення проти когось, чого-небудь; уживати всіх заходів, докласти зусиль якийсь час, добиваючись чого-небудь; намагатися подолати, перебороти щось, не піддаватися чому-небудь якийсь час; відстоювати певні позиції, погляди, ідеї тощо; виявляти розбіжність, суперечність з ким-небудь у чомусь, незгоду з кимсь, чимсь*).

Характерною рисою досліджуваних дієслів є яскраве відображення вольового компонента **конфлікту** через демонстрацію не поступливості, негативізму, небажання почути та зрозуміти один одного і розібратися в ситуації, що виникла, і при цьому виражаючи тверду волю, вдачу, характер та наполегливість: *спорити, сперечатися, змагатися, подрятатися, поспорити* – змагатися, не поступатися перед ким-, чим-небудь якимись якостями, властивостями, кому-, чому-небудь у чомусь; *суперничати; протистояти* – опираючись, протидіючи кому-, чому-небудь, не давати йому можливості перемогти, поширитися, мати вплив на когось, щось і т. ін.; *пручатися* – протидіяти чий-небудь волі, чіємсь бажанням і т. ін.; *не підкорятися; борючись з ким-небудь почуттям, станом і т. ін., не давати йому оволодіти собою*.

2) **«Антагоністичні конфлікти»**, що розкриваються дієсловами *атакувати, бити, воювати, гризтися, зводитися, змагатися, колотитися, обеззброювати, ополчатися, перегризатися, погризтися, подрятатися, поперегризатися, різатися, стикатися, стинатися, стукатися, торпедувати, цькувати*. Це – надзвичайно поширене явище, оскільки антагонізм, суперництво, боротьба ворожих сил, тенденції закладено в самій природі суспільства. Ці конфлікти характеризуються як ворожі, гострі та відкриті, що виникають між індивідами чи групами, інтереси та цілі яких є непримиренні (*спрямовувати які-небудь дії, заходи проти когось, піддавати гострій критиці, викривати когось, що-небудь; сперечатися, сваритися, посваритися або побитися з ким-небудь, один з одним; вступати у суперечку, сварку; пересваритися (про багатьох); підніматися, повставати на захист когось, чого-небудь або на боротьбу проти когось, чогось; чинити опір кому-, чому-небудь, протестувати проти когось, чогось, боротися з ким-, чим-небудь, за когось, щось; бурхливо виявляти незадоволення, незгоду; бушувати; діями, поведінкою, словами і т. ін. робити неспроможним чому-небудь протидіяти, що-небудь заперечувати; виступати проти когось, чого-небудь з нападками, з різкою критикою; вступати у протиріччя; ворожими діями, протидіями зривати що-небудь, не допускати здійснення чого-небудь; переслідувати когось-небудь різними наклепами і т. ін., знуцатися з когось*).

3) **«Емоційні конфлікти»**, що передаються за допомогою лексичних одиниць *бити, боротися, бунтувати, гризтися, заворошитися, зневолювати, найжачуватися, підбивати, роздирати, спалювати, троюдити*. Переносні значення цих дієслів характеризують емоційні стани, які є причиною виникнення напруженої обстановки та відносин між індивідами, а це призводить до душевних переживань, страждань, надмірного хвилювання за себе та рідних, внутрішнього напруження, пригнічення, порушення спокою тощо (*здавати страждання кому-небудь; хвилювати, бенкетити; душевно страждати, журитися, переживати; оволодівати ким-небудь (про почуття); внутрішньо напружуватися, бути готовим до чого-небудь; ставати злим, роздратованим; сердитися, гніватися; пригнічувати, позбавляти сили, бадьорості, знесилювати когось-небудь; порушувати (тишу, спокій) чим-небудь; спричиняти, викликати внутрішній розлад, суперечності; сильно, різко роздратовувати, болюче діяти на щось; надто хвилювати, терзати; сильно діяти на когось-небудь, змушуючи зазнавати якогось гострого відчуття; здавати моральних страждань; мучити; діями, словами поновлювати, примушувати знову відчувати, переживати щось неприємне*). Причинами емоційних конфліктів можуть бути як стан здоров'я, фізіологічні відхилення чи патологічні потяги, викликані надмірним вживанням алкоголю, наркотиків тощо, так і проблеми різного роду, зокрема, економічні, сімейно-побутові, ідеологічні тощо.

4) **«Ініціативні, спровоковані конфлікти»**, які містяться в семантиці мовних одиниць *колотити, нацькувати, ополчати, підбивати, цькувати*. Основні фактори такого роду конфліктів полягають у підбурюванні до ворожих дій, настроюванні проти когось, чого-небудь, провокації до виявлення відкритих, соціально-побутових, правових, сімейно-побутових та духовно-культурних *конфліктних дій* (*викликаючи вороже ставлення, підбурювати, бунтувати, настроювати проти когось, чого-небудь; схилити, спонукати або під'юджувати до чого-небудь; підмовляти; нецирими діями, словами і т. ін. завлєкувати, спокушати, знадждувати когось-небудь; підмовляти до ворожих дій*).

5) **«Деструктивні конфлікти»** характеризують лексичні одиниці *загострюватися, капітулювати, підбивати, полонити, посадити, припирити, розстроювати*. Цей тип веде не до вирішення, розв'язання конфлікту, а скоріше загострює його та призводить до посилення напруги у взаємовідносинах, виникнення суперечностей, упередженості проти опонента,

появи, виявів стресів та неприємних почуттів (*загострюватися* – ставати більш напруженим, нестерпним, непримиреним; *збуджуватися, посилюватися*). Результатом цього конфлікту можуть бути як підкорення однієї сторони іншою та встановлення своєї влади, поставивши суперника у безвихідь, незручне становище та повну неспроможність до подальших дій (*підбивати, полонити, розтроцювати* – підкоряти своєму впливові, установлювати свою владу; доводити повну неспроможність чийх-небудь положень, поглядів, брати верх над кимсь у суперечці; *посадити, припірати* – поставити в незручне, безвихідне становище в розмові, суперечці; *перемогти в суперечці; чинити натиск на кого-небудь* якимсь способом, змушувати робити щось), так і тимчасове припинення боротьби або цілковита відмова однієї зі сторін від подальшого протиборства й визнання своєї поразки, що супроводжується награною байдужістю, за якою маскується істинне ставлення до конфліктанта (*розходитися, капітулювати* – не приходити до згоди, не домовившись один з одним у чомусь; *відмовлятися від дальшої боротьби проти когось, чогось; визнавати своє безсилля в чомусь*). Відзначений конфлікт розглядаємо як «невирішений», бо він характеризується затяжними переживаннями, виникненням нервових розладів, появою самокритики, самозвинувачення тощо.

б) «Компромісні (ненасильницькі) конфлікти», до яких відносимо дієслова *настроювати, підкоряти, прибирати, стикатися, торгуватися*. Під компромісом, мається на увазі врегулювання конфлікту, йдучи на взаємні поступки, врахування інтересів та бажання протилежної сторони, одним словом – це співпраця двох сторін: обоє погоджуються на часткове виконання та задоволення своїх бажань і потреб *торгуватися* – *сперечатися, домагаючись поступок собі в чомусь або поступаючись комусь чим-небудь*. У багатьох випадках компромісні конфлікти призводять до злагоди та співпраці індивідів, налагодження відносин, створення сприятливих умов, наведення порядку в сім'ї, на роботі тощо: *настроювати, підкоряти, прибирати, стикатися* – *наводити порядок в чому-небудь; створюючи сприятливі умови або поліпшуючи їх, допомагати розвитку, розквітові чого-небудь; налагоджувати, поліпшувати щось занедбане, занепаде; опоряджати, облаштовувати що-небудь; вступати в спілкування, в які-небудь стосунки з кимсь*. Перевагами цього типу вирішення конфлікту є те, що ні переможця, ні переможеного тут немає, а це веде до зосередження уваги на взаємних інтересах, використання об'єктивних критеріїв, поваги один до одного під час переговорів, прийняття взаємовигідних рішень і т.п.

У нашому мовному матеріалі наявні дієслова, переносні значення яких позначають різні типи конфліктів, проте це значення зустрічається лише один раз. Указані дієслова на цій підставі об'єднуємо в окрему 7-му групу та проводимо їхній семантичний аналіз. Так наприклад дієслово *попхнути* позначає: *скинути з посади кого-небудь, відібрати в когось владу*, яке в свою чергу, можна віднести до **конфлікту у діловій сфері**, причиною якого є боротьба за посаду, владу та керівництво кимось, чимось, бажання до визнання, покори підлеглих та високого суспільного становища. В окремих випадках ці дії можуть призвести до покращення умов праці, підвищення заробітної плати тощо, а в інших навпаки – до погіршення трудових відносин в колективі та умов праці. **Конфлікт справедливості** простежується в лексемі *розраховуватися* (*робити що-небудь у відповідь на чийсь дії, вчинки; зводити рахунки з ким-небудь; мститися*). Такого роду явище – це не тільки робити добро за добро, бути вдячним за допомогу і т.п., але також наносити зворотні удари в сторону противника, діяти помстою на помсту, позаяк в сучасному світі правило «око за око, зуб за зуб» частіше спостерігається ніж «люби ближнього, як самого себе». Людині слід пам'ятати, що кожна палка має два кінці: одною ти, а другою тебе. Зробивши добро, чекай на добро, а, зробивши підлість, чекай того ж. **Прихований конфлікт** розкривається за допомогою лексичної одиниці *підкопувати* (*підступно, таємно діяти проти когось, чого-небудь, розхилювати основи чогось*). Підлість, погорда, хитрість та лукавство – це саме ті риси людини, яка здатна підступно, з показною доброзичливістю мати злий намір не тільки стосовно свого недруга, ворога, але частіше й свого близького друга чи рідної людини. **Руйнівний конфлікт** супроводжується руйнуванням, знищенням не тільки будівель, міст, але також розколом держав, псуванням відносин в дружньому та робочому колективах, розпадом сімей тощо (*розтроцювати, спалювати* – *руйнувати, нищити, ліквідувати що-небудь; знищувати, розвіювати*).

У результаті проведеного поділу дієслів, переносні значення яких характеризують *конфліктні дії*, отримано 7 груп, які можна представити рисунком їхнього співвідношення у відсотках (див. рис. 1).

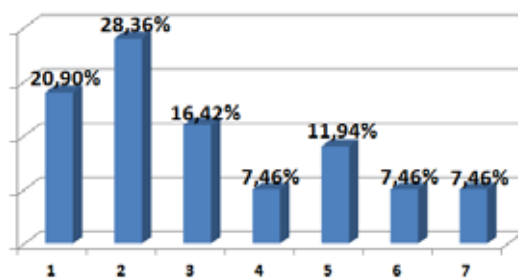

Рис. 1. Співвідношення дієслів на позначення конфліктних дій

Висновки. Проведений аналіз дає підстави зробити висновок про те, що переносні значення дієслів на позначення *конфліктних дій* в сучасній українській мові містять інтенсифікатори не лише негативної, але й позитивної оцінки, що є свідченням того, що в мові, як і суспільному житті загалом, є дві сторони медалі.

У статті виділено спільні та відмінні риси, якісні та кількісні характеристики семантики дієслів, виявлено понятійні сфери джерел *конфліктних дій*, такі як боротьба за лідерство, владу, бажання до визнання та високого положення в суспільстві, незадоволення кимось або чимось, незгода, протест проти когось, чого-небудь, небажання почути та зрозуміти один одного, ворожості, помста, підлість, погорда, хитрість та лукавство, які призводять до душевних переживань, страждань, внутрішнього напруження, порушення спокою, безвиході, неспроможності до подальших дій і тільки компроміс та співпраця можуть привести до врегулювання, а іноді навіть і покращення відносин.

У роботі виділено типи *конфліктних дій* з різними ступенями напруги, які передаються саме за допомогою переносних значень дієслів сучасної української мови. Ці типи, звичайно, не охоплюють усього реального спектру *конфліктних дій*, однак дають відносно повне уявлення про специфіку їхнього виникнення, перебігу та вирішення. Під час дослідження з'ясовано, що найпоширенішими в українській мові є прояви **антагоністичних, позиційних та емоційних** конфліктів.

Таким чином, у результаті проведеного семантичного аналізу переносних значень дієслів, що характеризують *конфліктні дії* виділено 7 груп: 1) *позиційні конфлікти*; 2) *антагоністичні конфлікти*; 3) *емоційні конфлікти*; 4) *ініціативні, спровоковані конфлікти*; 5) *деструктивні конфлікти*; 6) *компромісні (ненасильницькі) конфлікти*; 7) *конфлікт у діловій сфері, конфлікт справедливості, прихований та руйнівний конфлікт*.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо в поглибленому вивченні інших лексико-семантичних груп дієслів на позначення *конфліктних дій*, як важливих компонентів мовної системи в цілому.

Література:

1. Алефиренко Н. Ф. Спорные проблемы семантики: монография. М.: Гнозис, 2005. 326 с.
2. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. Київ: Академія, 2006. 424 с.
3. Мигалець О. І. Лексико-семантична група «Конфліктні дії»: системно-структурний підхід (на матеріалі української та англійської мов): дис. на здоб. наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство». Ужгород, 2019. 401 с.
4. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики / відп. ред. О. С. Мельничук. Київ: Наук. думка, 1988. 240 с.
5. Фабіан М. П. Семантика мовного етикету: новий підхід до її вивчення. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Ужгород, 2014. Вип. 12. С. 7–13.
6. Cruse A. *Lexical Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 310 p.
7. Lipka L. *An Outline of English Lexicology: Lexical Structure, Word Semantics, and Word-Formation*. Tübingen: Niemeyer, 1992. P. 151–152.
8. Murphy M. L. *Semantic Relations and the Lexicon: Antonymy, Synonymy and other Paradigms*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003. P. 92–97.

Джерела ілюстративного матеріалу

9. Білодід І. К., ред. *Словник української мови*. Т. 1–11. Київ: Наукова думка, 1970–1980.